

บทความวิชาการ

การตีความด้านพุทธศิลป์ในมุมมองของชาวพุทธ: กรณีพุทธรูปอุลตร้าแมน

The Interpretation of Buddhist Arts in Buddhist's Perspective:

A Case Study on Ultraman Buddha Image

นายดวงดี โอธู

Mr. Duangdee Aotsoo.

นักจัดการงานทั่วไป คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

General Administrative Officer Faculty of Buddhism Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

d_muc01@hotmail.co.th

Received: 7 July 2022 Revised: 9 August 2022

Accepted: 12 August 2022

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ ศึกษาเรื่อง การตีความด้านพุทธศิลป์ในมุมมองของชาวพุทธ : กรณีพุทธรูปอุลตร้าแมน เพื่อศึกษามุมมองของชาวพุทธที่มีต่อภาพวาดพระพุทธรูปอุลตร้าแมน ในเรื่องของสิทธิและเสรีภาพการแสดงออกด้านงานศิลปะของจิตรกร หลักศรัทธาของพระพุทธศาสนา และเจตนาในการวาดภาพพุทธศิลป์ พระพุทธรูปในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธรูปที่ปรากฏในมหาปฐิสิกษณะ ถูกสร้างขึ้นเพื่อน้อมรำลึกถึง พระพุทธคุณและเพื่อสักการบูชาแทนองค์พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อน้อมใจให้ประพบัติตามคำสอนของพระองค์ ประเด็นที่ศึกษามุมมองของชาวพุทธที่มีต่อภาพวาดพระพุทธรูปอุลตร้าแมน พบว่าส่วนที่เห็นด้วยว่าเป็นสิทธิและเสรีภาพการแสดงออกด้านงานศิลปะของจิตรกร ที่ไม่ได้มีเจตนาที่จะสร้างความขัดแย้งให้กับสังคม แต่แสดงออกถึงความศรัทธาของตนที่มีต่อพระพุทธศาสนา ศรัทธาต่อคำสั่งสอนไม่ให้ยึดมั่นถือมั่น หรือยึดติดกับวัตถุ โดยถือเป็นพุทธศิลป์ ขณะที่ผู้ไม่เห็นด้วย มองว่า เป็นการลิดรอนสิทธิเสรีด้านความเชื่อ เป็นการลบหลู่ ไม่มีจรรยาบรรณของความเป็นจิตรกร ถือเป็นโมหศิลป์

คำสำคัญ: พระพุทธรูปอุลตร้าแมน, สิทธิและเสรีภาพ, ความศรัทธา, พุทธศิลป์, โมหศิลป์

Abstract

This academic article entitled the interpretation of Buddhist Arts in Buddhist's perspective: a case study on Ultraman Buddha Image, is to study the Buddhist's perspective toward the painting of Ultraman Buddha Image in the concepts of the right and freedom of the performing arts, the faith in Buddhism, and intention for Buddhist Art's painting. The Buddha Image is a symbol of the Lord Buddha that appeared in the Characteristics of Great Man. It was built to commemorate the Lord Buddha and worship the representative of the Lord Buddha and behave according to the His teaching. The issue of studying the Buddhist's perspective toward Ultraman Buddha painting found the agreement with the rights and freedom of artistic expression of the painter. It is not intended to make a conflict with society but express its faith in Buddhism, believe in Buddha's teachings, and not adhere to the material, it is called Buddhist Arts. Then, the dissidents' perspectives seem that it is the deprivation of freedom in faith, its disparagement, no ethics of the being of a painter, it is called foolish Arts.

Keywords: Ultraman Buddha Image, Right and Freedom, Faith, Buddhist Arts, Foolish Arts

บทนำ

พระพุทธรูปจัดอยู่ในศิลปกรรมด้านจิตรกรรม คือ เป็นภาพวาดเกี่ยวกับพระพุทธรูป และ เป็นประติมากรรม ที่เป็นรูปปั้น หล่อ แกะสลัก ส่วนสถาปัตยกรรมนั้นเป็นสิ่งก่อสร้างที่มุ่งใช้สอยเป็นที่อยู่อาศัย เก็บรวบรวมสิ่งของ หรือใช้เป็นที่ประดิษฐานสิ่งเคารพหรือสิ่งสำคัญอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่พระพุทธรูปอาจนำมาใช้เป็นเครื่องประดับหรือตกแต่งในฐานะมณฑลศิลป์ของสถาปัตยกรรมก็ได้ เช่น พระพุทธรูปบรรจุตามเจดีย์ พระพุทธรูปนูนสูง นูนต่ำตามหน้าบรรณโบสถ์ วิหาร เป็นต้น มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นเป็นความงาม เพื่อความพอใจที่แฝงไว้ด้วยปรัชญาธรรมทางวัตถุเพื่อถวายเป็นพุทธรูปบูชา เนื่องในพระพุทธศาสนาเป็นการส่งเสริมเผยแพร่ เป็นสิ่งช่วยโน้มน้าวจิตใจของ พุทธศาสนิกชน ให้เกิดความศรัทธา ประพฤติปฏิบัติตนในแนวทางที่ดีงามตามหลักธรรมของ พระพุทธศาสนา โดยสิ่งทีผู้สร้างงานศิลปะได้พยายามสื่อหรือสอดแทรกไว้ในงานศิลปะแต่ละ ชนิด โดยไม่เลือกที่จะเป็นพระพุทธรูปศาสนาเถรวาท หรือมหายาน ดังจะเห็นว่างานศิลปะที่ปรากฏอยู่ในรูปแบบของงานที่ผู้สร้างมักจะสื่อหลักธรรมสอนอยู่ด้วย และสร้างในวัดเพื่อพุทธรูปบูชา เพื่อการปลูกศรัทธาเตือนใจ เป็นการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในรูปแบบหนึ่ง จากหนังสือ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม พระพุทธรูปนั้น ถือเป็นรูปแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและถือเป็นอุเทสิกเจดีย์ประเภทหนึ่งในเจดีย์ทั้ง 4 ประเภท (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, 2561, หน้า 114-115.) การสร้างขึ้นเพื่อเจตนาอุทิศต่อพระพุทธรูปโดยไม่กำหนดว่าจะต้องเป็นอย่างไร ซึ่งความเชื่อและคติเมื่อแรกเริ่มการสร้างนั้น คือความศรัทธา

ในพระพุทธศาสนา ชาวพุทธส่วนหนึ่งเชื่อว่าการสร้างพระพุทธรูปนั้น เป็นการช่วยต่อยอดอายุให้กับพระพุทธศาสนา โดยเป็นที่ระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้าที่ทรงได้ตรัสรู้และประกาศพระศาสนา และการสร้างเพื่อประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถหรือวิหาร เพื่อให้ชาวพุทธได้ประกอบศาสนพิธีทั้งในด้านของสงฆ์และประชาชนทั่วไปด้วย

ประเทศไทยมีประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมายาวนาน จึงมีพุทธศิลป์เป็นจำนวนมาก พุทธศิลป์ที่ปรากฏในประเทศไทยเริ่มมีให้เห็นเป็นหลักฐานที่ยังหลงเหลืออยู่ก็อยู่ในสมัยสุโขทัย และสมัยกรุงศรีอยุธยาทำให้เราได้เห็นร่องรอยความงดงาม ความศรัทธา ความเชื่อ และประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ของไทยได้เป็นอย่างดี แม้ว่าพุทธศิลป์จะเป็นสัญลักษณ์แห่งความศรัทธาให้กับเจตนาและแนวคิดของผู้สร้างอย่างดียิ่ง แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าเริ่มจะมีพุทธพาณิชย์เข้ามาเจือปนแล้ว จากกรณีการสร้างภาพวาดพระพุทธรูปอลตราแมนของนักศึกษาหญิงคนหนึ่งซึ่งปรากฏอยู่ในสังคม นำไปสู่กระแสวิพากษ์วิจารณ์ทางสังคมในมุมมองที่หลากหลายออกไปต่อกรณีดังกล่าวนี้ ได้นำผลงานศิลปะซึ่งเป็นภาพวาดพระพุทธรูปอลตราแมนไปจัดแสดงที่ศูนย์การค้าแห่งหนึ่งในจังหวัดนครราชสีมา จากภาพถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนักว่าเป็นการลบหลู่ดูหมิ่นพระพุทธศาสนา สิ่งที่น่าสนใจคือ อะไรคือสิ่งที่เบียดเบียนระหว่างตัวงานศิลปะหรือชุดความคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนาแบบไทย อีกทั้งยังมีประเด็นปัญหาการวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับการวาดภาพพุทธศิลป์ในลักษณะนี้ว่า มีความเหมาะสมมากน้อยเพียงใด ผู้วาดมีความตั้งใจวาดไปในทิศทางไหน คือเป็นลักษณะงานศิลปะด้านพุทธศิลป์ หรือ งานศิลปะเพื่อเป็นพุทธพาณิชย์ ผู้วาดนั้นมีความตั้งใจลบหลู่พระพุทธรูปอันเป็นที่เคารพของชาวพุทธหรือไม่ ความเป็นจรรยาบรรณของนักศิลป์มีหรือไม่ ถึงอย่างไรก็แล้วแต่ งานศิลปะเกี่ยวกับพระพุทธรูปในบทความนี้ จะไม่ตัดสินชี้ถูกหรือชี้ผิด แต่จะมาศึกษาเกี่ยวกับการตีความด้านพุทธศิลป์ในมุมมองของชาวพุทธในกรณีภาพวาดพระพุทธรูปอลตราแมน ในปัจจุบันมุมมองงานศิลปะนี้ไปกระทบและสั่นคลอนความคิดอันเป็นอุดมคติเกี่ยวกับพระพุทธรูปและพุทธศาสนาอย่างไร ชาวพุทธมีมุมมองทั้งเห็นด้วยและไม่เห็นด้วยในกรณีนี้หรือไม่ การวาดภาพพระพุทธรูปอลตราแมนเป็นภาพศิลปะร่วมสมัยที่ชาวพุทธรับไม่ได้หรืออย่างไร จัดเป็นพุทธศิลป์ หรือโมหศิลป์ โดยบทความนี้มีวัตถุประสงค์นำเสนอข้อมูลถกเถียงระหว่างมุมมองของผู้เห็นด้วยกับไม่เห็นด้วยมาเป็นประเด็นและแสดงถึงจุดยืนของผู้เขียนเองว่าอยู่ตรงไหนของปัญหา

แนวคิดการสร้างพระพุทธรูปของชาวพุทธ

พระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์สำคัญ ซึ่งเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวไทยและพุทธศาสนิกชนทั่วโลก ประวัติความเป็นมาของการสร้างพระพุทธรูป มีหลักฐานทางด้านโบราณคดีระบุว่า เริ่มมีการสร้างพระพุทธรูปเกิดขึ้นครั้งแรก ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ได้อธิบายว่า หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงเสด็จดับขันธปรินิพพานล่วงแล้วเกือบ 700 ปี พระพุทธรูปในยุคแรกจัดเป็นศิลปะคันธาราฐ โดยได้รับอิทธิพลทางด้านรูปแบบมาจากช่างชาวกรีก ซึ่งสร้างรูปเทพเจ้าตามลัทธิความเชื่อของตน ต่อมาชาวพุทธได้นำแบบอย่างมาผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวอินเดียพื้นเมืองที่นับถือศาสนา ซึ่งมีการสร้างรูปเคารพอยู่ก่อน (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2554, หน้า 27) ประวัติความเป็นมาของคติการสร้างพระพุทธรูปในประเทศไทย มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับประวัติการเผยแพร่เข้ามาของพระพุทธศาสนาในช่วงเวลาต่างๆ เป็นเหตุให้รูปแบบของพระพุทธรูปในแต่ละยุคสมัยมีลักษณะแตกต่างกัน

ออกไป ทั้งนี้ ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ได้กล่าวว่า การที่จะสร้างพระพุทธรูปขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูปนั้นมิใช่เรื่องง่าย รูปทรงที่สร้างให้มีความงามตามอุดมคติเพียงอย่างเดียว ไม่เพียงพอที่จะถ่ายทอดความลึกซึ้งถึงแก่นสารแห่งพุทธธรรมได้ เพราะเหตุว่าพระธรรมของพระพุทธรูปองค์นั้นเอง ที่สร้างแรงบันดาลใจให้ปฎิภาวนาทั้งหลายได้สร้างสรรค์พระพุทธรูปให้เกิดขึ้น (ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี, 2545, หน้า 210) ระเบียบแบบแผนทางด้านความงามในรูปทรงพระพุทธรูป มีพัฒนาการต่อเนื่อง ทั้งรูปแบบและสุนทรียภาพ จากรูปสัญลักษณ์ไปสู่รูปทรงที่มีลักษณะของบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ ได้แก่ มหาบุรุษลักษณะของพระพุทธรูป ทั้งนี้ คติการสร้างพระพุทธรูปทุกยุคสมัยล้วนมีที่มาจากพลังความศรัทธา เพื่อการถวายเป็นพุทธบูชา

แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปนั้น นอกจากจะสะท้อนถึงความงดงามทางศิลปะแล้ว ยังมีความสำคัญในแง่ที่เกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนต่าง ๆ อีกด้วย วิธีการในการสร้างพระพุทธรูปนั้นยุ่งยาก ลักษณะความสวยงามทางศิลปะอย่างเดียวยังไม่เพียงพอเพราะเหตุว่า รูปที่สร้างขึ้นตามอุดมคตินั้น ต้องนำไปเข้าถึงแก่นของคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาด้วย ดังนั้นการสร้างพระพุทธรูป จึงมีที่มาที่ไปเกี่ยวกับแนวคิดคำสอนทางพุทธศาสนาอย่างแยกไม่ได้ สมเด็จพระญาณสังวรสาธุการญาณูปาจารย์ อธิบายว่า ซึ่งตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ แม้ไม่ปรากฏชัดว่ามีการสร้างพระพุทธรูปในสมัยพุทธกาลหรือไม่ แต่มีการกล่าวอ้างถึงตำนานการสร้างพระพุทธรูป คือ ตำนานพระแก่นจันทน์ ซึ่งมีรายละเอียดที่แสดงให้เห็นที่มาสำคัญของการสร้างพระพุทธรูป เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าไปเทศนาโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และพระองค์ทรงจำพรรษาอยู่สามเดือน พระเจ้าประเสนชิตแห่งกรุงโกศลราชกุมารมิได้ เห็นพุทธองค์เป็นเวลาช้านาน เกิดความระลึกถึงจึงตรัสให้ช่างสลักรูปพระพุทธรูปด้วยไม้แก่นจันทน์แดงประดิษฐานไว้เหนืออาสนะที่พุทธองค์เคยประทับ ครั้นเมื่อพระพุทธองค์เสด็จจากดาวดึงส์มายังที่ประทับ พระแก่นจันทน์ลุกขึ้นปฏิสนธิด้วยพุทธานุภาพแต่พระพุทธองค์ทรงห้ามเสียและตรัสสั่งให้รักษาพระแก่นจันทน์นั้นไว้เพื่อเป็นต้นแบบอย่างของพระพุทธรูป ซึ่งสร้างกันต่อมาภายหลัง แต่เข้าใจว่าเรื่องดังกล่าวเป็นงานเขียนในชั้นหลัง (อินทราวุธ ฝาสุก และวรมณีย์ พงศาชลาลกร, 2554, หน้า 4) จากตำนานนี้แสดงให้เห็นแนวคิดเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปในอดีต เริ่มจากความระลึกถึงพระพุทธรูป เมื่อไม่ได้เห็นพระองค์จริงของพระองค์จึงสร้างองค์แทน คือพระพุทธรูปขึ้นมา ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนานั้น การระลึกถึงพระพุทธรูปจัดเป็นกรรมฐานข้อหนึ่งที่เรียกว่า “พุทธานุสสติกรรมฐาน” ซึ่งเป็นการน้อมจิตระลึกถึงคุณของพระพุทธรูปเพื่อให้จิตมีความสงบ อีกนัยหนึ่งมีแนวคิดสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูปจากเรื่องเจดีย์ อันหมายถึงสถานที่ที่ควร เคารพนับถือหรือวัตถุที่ควรเคารพบูชา ที่เกี่ยวเนื่องด้วยพระพุทธรูปหรือพระพุทธศาสนาไว้ด้วย ประภัสสร ชูวิเชียร ได้กล่าวว่า ซึ่งเป็นสิ่งที่เตือนใจให้ระลึกถึงมี 4 เจดีย์ ได้แก่ 1) ธาตุเจดีย์ เจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ 2) บริโภคเจดีย์ คือ สิ่งของหรือสถานที่ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย สิ่งของที่ พระพุทธรูปเคยใช้มีบาตร จีวร กุฏิ และวิหาร เป็นต้น หรือสถานที่ที่พระพุทธรูปเคยประทับมีสังเวชนียสถาน 4 แห่ง คือสถานที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และปรินิพพาน เป็นต้น 3) ธรรมเจดีย์ คือสิ่งที่บรรจุพระธรรมที่เป็นพุทธพจน์หรือสิ่งที่ใช้จารึกคำสอนของพระพุทธรูป ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก ใบลานจารึกพระธรรม แผ่นศิลาจารึก หนังสือธรรม 4) อุทเทสิกเจดีย์ คือสิ่งที่สร้างขึ้นโดย

เจตนาอุทิศแก่พระพุทธเจ้าหรือแทนองค์พระพุทธเจ้า ได้แก่ เจตีย์ บัลลังก์ รอยพระพุทธบาท พระพุทธรูป พระพิมพ์ เป็นต้น (ซูวี่เซียร์, 2554, หน้า 13)

ดังนั้น สถานที่หรือวัตถุล้วนควรเคารพบูชาในพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นสังฆเวณียสถาน 4 และเจตีย์ 4 นั้น สิ่งที่มีลักษณะใกล้เคียงกับการสร้างรูปสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า เพื่อเป็นการระลึกถึงและเคารพสักการบูชาคือพระพุทธรูป ซึ่งจัดอยู่ในอุทเทสิกเจตีย์ประเภทหนึ่ง หลังพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วเป็นเหตุให้พุทธศาสนิกชนผู้เลื่อมใสศรัทธาในคำสอนได้สร้างสรรค์งานพุทธศิลป์ขึ้นด้วยเหตุผล 2 ประการ คือ 1) เพื่อเป็นสิ่งเตือนใจให้ระลึกถึงพระองค์ และพระธรรมที่ทรงประดิษฐานไว้ในโลกด้วย 2) ความเคารพบูชาให้แก่ พุทธเจตีย์ เพื่อเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่คติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ให้เป็นรูปธรรมและส่งเสริมการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา อันเป็นหน้าที่ของพุทธศาสนิกชน เพราะเหตุนี้พระพุทธรูปจึงเป็นศูนย์รวมของความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนทุกหมู่เหล่าโดยทั่วไป แต่บทความนี้ จะนำเสนอมุมมองของชาวพุทธ ซึ่งเป็นเรื่องที่กำลังกล่าวถึงและยังไม่สามารถตกลงกันได้ ดังต่อไปนี้

1. มุมมองของชาวพุทธ : กรณีภาพวาดพระพุทธรูปปางอุตร้าแมน

หากกล่าวถึงกรณีภาพวาดพระพุทธรูปปางอุตร้าแมนกำลังเป็นประเด็นร้อนแรงในช่วงที่ผ่านมาไม่นานนี้ ได้มีบุคคลทั้งในด้านวิชาการ นักบวช จิตรกร หรือแม้กระทั่งในเพจโซเชียลต่าง ๆ ออกมาวิพากษ์วิจารณ์ทั้งแสดงความคิดเห็นไปต่าง ๆ นานา สาเหตุที่เกิดจากภาพดังกล่าวนั้น ถูกเผยแพร่ออกไปในงานศิลปะ กรณีดังกล่าวนี้ มีชาวพุทธหลายฝ่ายที่ออกมาแสดงความคิดเห็น ประกอบด้วย

1) เจ้าของภาพ ซึ่งเป็นนักศึกษาที่ได้มีความตั้งใจวาดไปในเชิงงานศิลปะที่ออกมาจากจินตนาการที่ว่าเป็นวิรูปบุรุษในดวงใจ

2) ฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยกับภาพดังกล่าว โดยอ้างว่า เป็นรูปภาพไม่สมควรที่มามาตรูปพระพุทธรูปในลักษณะที่เป็นปางอุตร้าแมน มีสื่อเจตนาไปในทางดูหมิ่นศาสนา ไม่ให้ความเคารพต่อพระพุทธเจ้า และทำลายความรู้สึกของชาวพุทธ

3) ฝ่ายที่เห็นด้วย โดยกล่าวถึงภาพนั้นเป็นเพียงงานศิลปะ งานสร้างสรรค์ของนักศึกษา ซึ่งไม่เกี่ยวกับการหมิ่นศาสนา หรือทำลายความรู้สึกชาวพุทธแต่อย่างใด

จากความดังกล่าวนี้ ทำให้เกิดปัญหาด้านความคิดไม่ตรงกันในสังคม และเกิดการเรียกร้องให้เจ้าของภาพคือนักศึกษาต้องออกมาขอขมาต่อหน้าพระสงฆ์ที่ตนได้ล่วงเกินความรู้สึกของชาวพุทธ หรือล่วงเกินพระรัตนตรัย ซึ่งหมายถึงเคารพพระพุทธรูปที่วาด ขณะที่ฝ่ายไม่เห็นด้วยนั้น ก็ออกมาต้านในเรื่องดังกล่าว เนื่องจากเห็นว่า ภาพที่นักศึกษาวาดนั้น ไม่ได้เกี่ยวข้องกับการดูหมิ่นต่อศาสนาแต่อย่างใด โดยอ้างว่าเป็นงานศิลปะที่สวยงาม แฝงด้วยปริศนาธรรม และแสดงความคิดเห็นย้อนแย้งไปยังผู้กล่าวที่ไม่เห็นด้วยกับภาพว่า พระพุทธเจ้าสอนไม่ให้ยึดติดกับวัตถุ เพียงเพราะแค่ภาพวาดเท่านั้น เป็นชาวพุทธกลับทนไม่ได้ ซึ่งเรื่องนี้ได้นำไปสู่ปัญหาการถกเถียงกันในส่วนที่เป็นแก่นของศาสนาและด้านกฎหมาย จนเกิดการฟ้องร้องกัน

ขึ้นจากกรณีนี้ ผู้ศึกษาได้พยายามที่จะตีความในเรื่องของพระพุทธรูปปางอุตร้าแมน ไม่ได้มีเจตนาที่จะรื้อฟื้นให้เกิดความขึ้นใหม่ เพียงแค่จะศึกษาตามความคิดเห็นในส่วนของตนเท่านั้น โดยตั้งเป็นศึกษาดังต่อไปนี้

1.1 เจ้าของภาพวาดพระพุทธรูปอุตร้าแมน

ผลงานศิลปะของนักศึกษามีความคิดก้าวหน้าสร้างสรรค์งานสร้างงานนวัตกรรมใหม่ ๆ ที่ถูกจัดแสดงในนิทรรศการศิลปะในครั้งนั้น ถูกเป็นประเด็นทางสังคมที่ได้รับการตอบรับทั้งในเชิงวิจารณ์ด้วยข้อหาว่า “ลบหลู่ดูหมิ่นพระพุทธศาสนา” และ “สนับสนุนการแสดงออกทางศิลปะ” จากภาพกรณีดังกล่าวนั้น ทำให้เจ้าของภาพได้ออกมากล่าวถึงประเด็นทางสังคมว่า “ต้องการสื่อให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าเป็นวีรบุรุษ หรือ ฮีโร่ (Hero) เหมือนกับอุตร้าแมน ที่สามารถอดทนต่อสิ่งเร้ารอบด้าน ช่วยจัดปัดเป่าสิ่งชั่วร้ายให้กับมนุษย์ ทำให้โลกมนุษย์สงบสุขได้” ต้องการแสดงให้เห็นพระมหากรุณาที่มีต่อโลกของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงกันในรูปแบบของอุดมคติ คือความดีงามอันสูงสุด เหมือนกับยอดมนุษย์ที่ช่วยเหลือผู้คนให้รอดพ้นจากอันตราย โดยมองถึงงานศิลปะของการวาดภาพในสิทธิเสรีภาพทางความคิดและจินตนาการ คือองค์ประกอบสำคัญของการสร้างงานศิลปะ จากคำอธิบายดังกล่าว สะท้อนอย่างชัดเจนอยู่แล้วว่าผู้วาดไม่มีเจตนาลบหลู่แต่อย่างใด แต่กลับมองถึงความศรัทธาต่อพระพุทธเจ้าที่มีพระมหากรุณาธิคุณต่อสัตว์โลก ด้วยการมองผ่านงานศิลปะที่ให้ทุกคนเข้าถึงได้ไม่เว้นแม้แต่เด็ก ๆ ที่จะสามารถจินตนาการจากงานวาดภาพนี้ โดยนักศึกษาเจ้าของภาพวาดได้อธิบายถึงผลงานที่ได้สร้างขึ้นว่า “แนวคิดนี้ไม่ได้พาดพิงศาสนาให้ดูเสื่อมเสีย คือเห็นพระพุทธรูปปกักรักษาคุ้มครองมาตั้งแต่เด็ก ๆ แล้ว พอเติบโตขึ้นมาในยุคสมัยใหม่ เห็นอุตร้าแมนเป็นวีรบุรุษ ก็เลยสร้างผลงานขึ้นมาให้มันแฉะคิด” หากมองถึงเจตนาของผู้วาดนั้น ด้วยความเป็นนักศึกษาแล้ว ไม่ได้คำนึงถึงเรื่องลบหลู่ดูหมิ่นชาวพุทธ ซึ่งตนเองก็เป็นชาวพุทธ แต่เป็นการคิดสร้างสรรค์ผลงานด้านศิลปะ อาจจะเป็นเพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เพราะงานศิลปะบางอย่างอาจจะไม่ได้เป็นเรื่องของสาธารณะ แต่อยู่ในพื้นที่ของความเคารพก็มี จึงเป็นเหตุให้เกิดประเด็นปัญหาทางสังคม และถูกเรียกร้องด้วยการขอโทษต่อสังคม และขมาต่อพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ ถึงแม้จะไม่มีเจตนาลบหลู่ดูหมิ่นก็ตาม

1.2 ฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยกับภาพวาดพระพุทธรูปอุตร้าแมน

ศิลปะภาพวาด ได้ถูกกลุ่มชาวพุทธที่ไม่เห็นด้วย โดยกล่าวหาว่าลบหลู่ดูหมิ่นพระพุทธศาสนา มีการเรียกร้องให้เจ้าของศิลปะขึ้นนี้ออกมากล่าวขอขมาต่อชาวพุทธ และขอขมาต่อพระสงฆ์ สิ่งที่น่าสนใจคืออะไรกันแน่ที่เป็นปัญหาในกรณีพระพุทธรูปอุตร้าแมน ระหว่างตัวงานศิลปะ หรือชุดความคิดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาแบบไทยเหตุผลหนึ่งที่ทำให้เกิดกระแสการต่อต้านกรณีพระพุทธรูปอุตร้าแมน คืองานศิลปะนี้ไปกระทบและสั่นคลอนชุดความคิดอันเป็นอุดมคติเกี่ยวกับพระพุทธรูปของชาวพุทธไทยและพุทธศาสนาของรัฐ โดยพระพุทธรูปในอุดมคติของชาวพุทธไทย จะต้องเป็นพระพุทธรูปที่อยู่ภายในพื้นที่ที่เรียกว่า ‘พื้นที่ของความศักดิ์สิทธิ์’ ที่ไม่ควรมาเกี่ยวข้องกับเรื่องทางโลก

เนื่องจากกรณีการนำเอาพระพุทธรูปอันเป็นสิ่งที่อยู่ในอุดมคติของชาวพุทธไทย มาสร้างผูกโยงกับอุตร้าแมนซูเปอร์ฮีโร่ แม้เจ้าของผลงานศิลปะจะกล่าวว่า ผลงานชิ้นนี้ต้องการจะสื่อให้พระพุทธเจ้าเปรียบเสมือนวีรบุรุษหรือซูเปอร์ฮีโร่ก็ตาม แต่สิ่งเหล่านี้ก็เป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับทางโลก และอยู่นอกเหนือพื้นที่

ศักดิ์สิทธิ์ งานศิลปะชิ้นนี้จึงถูกมองว่าเป็นสิ่งแปลกปลอม และเป็นสิ่งที่ดูหมิ่นศาสนา ไม่เป็นไปตามครรลองลักษณะของพระพุทธรูปที่ถูกต้อง เมื่อพระพุทธรูปเป็นรูปแทนองค์พระพุทธรูป เป็นที่สักการบูชาของผู้คนมากมาย รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง กล่าวว่า มีคติความเชื่อหรือกติกาสังคมควบคุมการสรรค์สร้าง ไม่ใช่สมบัติของใครคนใดคนหนึ่งที่จะคิดจะแปลงเป็นแบบใดก็ได้ ในมุมมองนี้เป็นสิ่งเข้าใจได้ที่พุทธศาสนิกชนหลายท่านจะเกิดความไม่พอใจ ไม่สบายใจ ด้วยมุมมองที่ต่างกันนี้ปัญหาจึงเกิดขึ้น คำถามสำคัญคือ “เมื่อเรื่องมันอ่อนไหว แล้วศิลปินจะแสดงออกได้แค่ไหน แล้วชาวพุทธจะยอมรับได้เพียงใด” การยอมรับในความเห็นอื่นอาจเป็นสิ่งที่ดีในกรณีนี้ การยอมรับความเห็นอื่นไม่ได้หมายความว่าเห็นด้วย และไม่ได้ออกมาแสดงความไม่เห็นด้วย เมื่อฟังเจตนาดีของผู้วาดแล้วก็อาจวางหัวใจไว้ว่า เป็นการแปลความของคนอีกรุ่นหนึ่งที่แสดงออกต่างไปจากรุ่นก่อน หากเห็นว่า “พระพุทธรูปอุตร้าแมน” แสดงออกต่างออกไปมากเกินไป ก็สามารถอธิบายด้วยเหตุด้วยผลอันสมควร เพราะศาสนิกย่อมมีสิทธิ์รักษาความเชื่อของตนเช่นกัน เมื่อมีสิ่งอันใดกระทบความเชื่อเขาก็ย่อมมีสิทธิ์ออกมา (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, หน้า https://www.silpa-mag.com/culture/article_38439 สืบค้นวันที่ 10 เมษายน 2564)

1.3 ฝ่ายที่เห็นด้วยกับภาพวาดพระพุทธรูปอุตร้าแมน

ขณะที่ฝ่ายที่เห็นด้วยกับภาพวาดงานศิลปะ ซึ่งประกอบด้วย ศิลปินแห่งชาติ นักบวช นักศาสนวิทยา ต่างเห็นว่า เป็นความสร้างสรรค์ในแง่ศิลปะ ไม่ได้ลบหลู่ศาสนาแต่อย่างใด การนำตัวนักศึกษาเจ้าของผลงานไปกราบขอขมาผ่านเจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา เป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง และเข้าข่ายบังคับใช้อำนาจกับเด็กที่เป็นเจ้าของผลงาน ซึ่งมีเจตนาบริสุทธิ์ในการแสดงมุมมองต่อพระพุทธรูปเป็นซูเปอร์ฮีโร่ และในงานศิลปะก็ไม่ใช่เรื่องผิด ทุกคนสามารถวิพากษ์วิจารณ์ได้ จึงอยากให้มองและตีความสิ่งที่ซ่อนอยู่ภายในภาพวาดมากกว่าของนักศึกษาคนนี้นี้มากกว่า การวิพากษ์วิจารณ์ผลงานของนักศึกษาคนนี้ จึงเป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนได้ว่า ชาวพุทธในไทยส่วนหนึ่งยังมีมุมมองที่ไม่เข้าใจแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา

จากประเด็นที่กล่าวมาข้างต้นนั้น แสดงให้เห็นถึงมุมมองของชาวพุทธที่แสดงความเห็นต่อภาพงานศิลปะของนักศึกษา ทั้งที่ไม่เห็นด้วยและเห็นด้วยกับงานดังกล่าว ทำให้เกิดปัญหาด้านความคิดไม่ตรงกันในสังคม และเกิดการเรียกร้องให้เจ้าของภาพคือนักศึกษาต้องออกมาขอขมาต่อหน้าพระสงฆ์ที่ตนได้ล่วงเกินความรู้สึกของชาวพุทธ หรือล่วงเกินพระรัตนตรัย ซึ่งหมายถึงเอารูปพระพุทธรูปที่วาด เป็นต้น ขณะที่ฝ่ายไม่เห็นด้วยนั้น ก็ออกมาด่าในเรื่องความคิด เนื่องจากเห็นว่า ภาพที่นักศึกษาวาดนั้น ไม่ได้เกี่ยวข้องกับ การดูหมิ่นต่อศาสนาแต่อย่างใด โดยอ้างว่า เป็นงานศิลปะที่สวยงาม แฝงด้วยปริศนาธรรม และแสดงความคิดเห็นย้อนแย้งไปยังกล่าวที่ไม่เห็นด้วยกับภาพว่า เป็นชาวพุทธ ซึ่งพระพุทธรูปเจ้าสอนไม่ให้ยึดติด แค่ภาพวาดเท่านั้น ก็ยังทนไม่ได้ ซึ่งเรื่องนี้ ได้นำไปสู่ปัญหาการถกเถียงกันในส่วนที่เป็นแก่นของศาสนาและด้านกฎหมาย จนเกิดการฟ้องร้องกันขึ้น

2. การตีความกรณีพระพุทธรูปอุตร้าแมน : พุทธศิลป์ หรือ โมหศิลป์?

จากกรณีนี้ ผู้ศึกษาได้พยายามที่จะตีความในเรื่องของพระพุทธรูปปางอุตร้าแมน ไม่ได้มีเจตนาที่จะสร้างความขัดแย้งแต่อย่างใด เพียงแค่จะศึกษาตามความคิดเห็นในส่วนของตนเท่านั้น โดยตั้งเป็นประเด็น

คือ 1) เสรีภาพการแสดงออก 2) เสรีภาพของบุคคล 3) เสรีภาพด้านศิลปะ และ 4) เสรีภาพการด้านความเชื่อหรือศรัทธาตามหลักคำสอน ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

2.1 เสรีภาพการแสดงออก

เสรีภาพการแสดงออก หรือเสรีภาพในการพูด ถือเป็นสิทธิที่มนุษย์ชนตามกฎหมายสามารถที่จะแสดงออกหรือสื่อความรู้สึกรู้สึกนึกคิดหรือความเห็นด้วยการพูด การแสดงท่าทาง หรือการสื่อสารด้วยตัวอักษร ไม่ว่าจะเป็นหนังสือหรือโลกออนไลน์ ตลอดจนในรูปแบบอื่น เช่น ภาพงานศิลปะ ภาพกราฟฟิกหรือภาพเคลื่อนไหว การถ่ายภาพ เสียงเพลง เป็นต้น ดังนั้น การแสดงออกหรือการพูดแสดงความคิดเห็นใด ๆ ล้วนถือเป็นสิทธิโดยชอบธรรมของแต่ละบุคคล และถึงแม้ว่าเสรีภาพในการแสดงออก จะถูกรับรองไว้ในกฎหมายอันศักดิ์สิทธิ์ก็จริง จากกรณีภาพวาดพระพุทธรูปอุลตร้าแมน นักวิชาการหลายท่านออกมาตีความในเรื่องเสรีภาพทางความคิด เป็นการแสดงออกถึงการปิดกั้นในพื้นที่ของงานศิลปะ ซึ่งโดยหลักการถือว่าเสรีภาพทางความคิดและจินตนาการคือองค์ประกอบสำคัญของการสร้างสรรค์งานศิลปะ ใช้หรือไม่ว่าสังคมที่อุดมสติปัญญา หรือมีอารยะพอสมควร หลักการและการปฏิบัติควรสอดคล้องต้องกันพอสมควร จากงานศิลปะภาพวาดดังกล่าว ได้แสดงออกมาให้เห็นดังนี้

2.2 เสรีภาพของบุคคล

หากจะอ้างว่าเสรีภาพของบุคคลต้องไม่ละเมิดความเชื่อหรือศรัทธาของผู้อื่น ประเด็นที่ต้องพิจารณาก็คือความศรัทธาที่กล่าวถึงนั้นหมายความว่าอย่างไร เป็นเรื่องเข้าใจได้ว่าเมื่อเราศรัทธาต่อสิ่งใด เราย่อมปรารถนาให้สิ่งที่ศรัทธานั้นถูกนำเสนอในลักษณะที่สูงส่งดั่งงาม ภาพวาดพระพุทธรูปอุลตร้าแมนของนักศึกษาเป็นการลบหลู่ดูหมิ่นพุทธศาสนาหรือไม่ จากรายงานข่าวระบุว่าผู้วาดกล่าวว่า “การวาดภาพดังกล่าวไม่ได้มีเจตนาที่จะลบหลู่พระพุทธรูปแต่อย่างใด เพียงแต่ต้องการสื่อให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าเป็นฮีโร่เหมือนอุลตร้าแมน ที่สามารถอดทนต่อสิ่งเร้ารอบด้าน และช่วยขจัดปัดเป่าสิ่งชั่วร้ายให้กับมนุษย์ ทำให้โลกมนุษย์สงบสุขได้” จากคำอธิบายดังกล่าว สะท้อนอย่างชัดเจนอยู่แล้วว่าผู้วาดไม่มีเจตนาลบหลู่แต่อย่างใด อย่างไรก็ตามสิ่งที่ก่อให้เกิดความไม่พอใจกระทั่งนำไปสู่การกำหนดให้ต้องมีการกราบขอขมา น่าจะอยู่ที่การไม่ยอมรับรูปแบบความศรัทธาของผู้อื่นที่แตกต่างจากชนบทที่ตนคุ้นเคย เมื่อเป็นเช่นนี้สิ่งที่ต้องตั้งคำถามก็คือการยึดถือและกระทำเช่นนี้มีความชอบธรรมหรือไม่ อะไรคือเหตุผลที่สามารถอ้างได้ว่าความศรัทธาของตนสูงส่งดั่งงามหรือมีคุณค่ากว่าความศรัทธาของคนอื่น อนึ่ง แม้ต่อให้คนอื่นมีมุมมองหรือทัศนคติต่อสิ่งที่เราศรัทธาไปในทิศทางตรงกันข้าม อะไรคือเหตุผลที่จะอ้างได้ว่าเขาไม่มีสิทธิคิดเช่นนั้น หากเรายอมรับว่าชีวิตมนุษย์ทุกคนมีคุณค่าเสมอกัน มนุษย์ทุกคนก็ย่อมมีสิทธิและเสรีภาพที่จะตีความหรือแสดงออกซึ่งความศรัทธาของเขา ดังนั้นการจำกัดหรือการปิดกั้นเสรีภาพการแสดงศรัทธาของผู้อื่นจึงเป็นการย้อนแย้งต่อหลักการดังกล่าวหรือเป็นการละเมิดสิทธิผู้อื่นทีเดียว หากมองภาพกว้างระหว่างสังคมที่ผู้คนถูกจำกัดรูปแบบความคิดความอ่าน ความไม่ฝืน ตลอดจนจินตนาการ กับสังคมที่เปิดพื้นที่ให้กับทุกคนได้แสดงตัวตนและความหลากหลาย สังคมชนิดใดมีความอารยะยิ่งกว่ากัน สังคมชนิดใดเอื้อให้เกิดสันติธรรมยิ่งกว่ากัน เกี่ยวกับประเด็นการละเมิดความเชื่อหรือศรัทธา หากจะกล่าวอย่างเคร่งครัดในทางตรรกะ การปิดกั้นเสรีภาพการแสดงศรัทธาของผู้อื่น ก็คือการ

ละเมิดความเชื่อหรือศรัทธาของผู้อื่นนั่นเอง การกล่าวว่าผู้อื่นไม่มีสิทธิกระทำบางอย่างในขณะที่ตนกลับกระทำในสิ่งนั้นเสียเองย่อมไม่ใช่มาตรฐานที่สามารถยอมรับได้ ดังนั้น ขอบเขตของเสรีภาพในการแสดงออก ต้องมีความระมัดระวัง เนื่องจากงานศิลปะที่เกี่ยวข้องกับจารีตประเพณีนั้น ศิลปินควรใช้ทักษะทางศิลปะมาจัดการรูปทรงให้ผสมกลมกลืน และนำเสนอแนวคิดของตัวเองออกมาอย่างแยบยล มีกาลเทศะ ขณะเดียวกัน ก็ควรจะทำให้ความสำคัญกับทัศนคติของสังคมในการนำเสนอและการแสดงออกทางความคิด และควรรับผิดชอบต่อผลของการกระทำในสิ่งที่แสดงออก คือมีสิทธิเสรีภาพในการแสดงออก แต่ไม่ห้ามสิทธิ์ห้ามการเห็นต่างเช่นกัน

2.3 เสรีภาพด้านศิลปะ

ข้อนี้เป็นความปรารถนาดีของผู้วาดที่อยากจะสื่อให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าเป็นวีรชนที่ต่อสู้กับฝ่ายอธรรม การมองแบบความดีงามสูงสุดในรูปแบบของภาพจินตนาการที่สื่อออกมาเป็นภาพศิลปะ ถ้ากล่าวถึงในลักษณะการตีความเชิงสัญลักษณ์ว่า พระพุทธเจ้าและอุตร้าแมนมีความเชื่อมโยงในรูปแบบของอุดมคติ คือมีคุณงามความดีสูงสุดเหมือนกัน โดยอุตร้าแมนได้ช่วยเหลือผู้คนให้พ้นภัยพิบัติ ให้อยู่รอดปลอดภัย ส่วนพระพุทธเจ้าก็ทรงปฏิบัติเช่นนั้น คือช่วยสั่งสอนให้คนพ้นจากความทุกข์ แต่ประเด็นคือ ผู้คนส่วนหนึ่งจะมองเรื่องการสร้างรูปเคารพอย่างพระพุทธรูป ในสังคมไทยได้มีการสร้างพระพุทธรูปอย่างแพร่หลาย เพื่อเป็นการแสดงความระลึกถึงพระพุทธองค์ โดยผสมผสานเข้ากับความเชื่ออื่น ๆ เข้ามาแทรกแซง เช่น การประกอบพิธีกรรมเพื่อให้ลูกศิษย์ดีขึ้น เป็นการปรุงแต่งขึ้น ชาวพุทธส่วนหนึ่งก็เกิดความรู้สึกเคารพหวงแหน โดยเอาศิลปะที่สร้างขึ้นจากในอดีตเป็นที่ตั้ง มองพระพุทธรูปในลักษณะของมหาบุรุษ คือ พระพุทธเจ้าเป็นมหาสมณะ ซึ่งภาพลักษณ์จะต้องสำรวมกิริยาจา จนกลายเป็นรูปแบบที่คุ้นเคยกันในทุกวันนี้ การแสดงภาพออกมาในลักษณะกระโตกกระตากจึงไม่ใช่การสร้างภาพลักษณ์ที่ดีในสายตาของบุคคลอื่นที่วางกรอบมาตรฐานว่าสมณะจะต้องสำรวม และไม่พอใจทุกครั้งที่มีผู้สร้างภาพพระพุทธรูปผิดไปจากรูปแบบที่คุ้นเคย ซึ่งความรู้สึกไม่พอใจดังกล่าวก็เป็นสาเหตุหลักที่ก่อให้เกิดปัญหาการถกเถียงกันในสังคม

2.4 เสรีภาพการด้านความเชื่อหรือศรัทธาตามหลักคำสอน

เสรีภาพในการเลือกนับถือศาสนาหรือความเชื่อ รียา เด็ดขาด ได้กล่าวว่า ในที่นี้นั้นหมายรวมถึงเสรีภาพในการยึดมั่นศรัทธาหรือมีความเชื่อที่แตกต่างจากบุคคลอื่น ในหลักการทางศาสนาหรือความเชื่อใด ๆ หรือเสรีภาพที่จะไม่นับถือศาสนาใด ๆ เสรีภาพในการ นับถือศาสนาจำเป็นต้องมีเสรีภาพในการเลือกนับถือศาสนา สิทธิที่จะคงไว้ในความเชื่อถือศรัทธา จึงไม่มีบุคคลใดที่จะถูกบังคับให้เป็นที่เสื่อมเสียแก่เสรีภาพในการเลือกถือศาสนาด้วยมาตรการใด ๆ หรือให้นับถือศาสนาใดศาสนาหนึ่งไม่ว่าโดยทางตรงหรือทางอ้อม (รียา เด็ดขาด, 2546, หน้า บทคัดย่อ) และในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ไว้ว่า บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนาและย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติหรือประกอบพิธีกรรมตามหลักศาสนาของตน แต่ต้องไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของปวงชนชาวไทย ไม่เป็นอันตรายต่อความปลอดภัยของรัฐ และไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย, 2560, หน้า 56-57) หากจะกล่าวถึงด้าน

สิทธิและเสรีภาพของการนับถือศาสนาแล้ว คงไม่อาจจะลดทอนสิทธิและเสรีภาพของการนับถือในส่วนนั้นได้ แต่ในกรณีนี้ ผู้เขียนจะขอตีความในเรื่องของความเชื่อในหลักคำสอนของทางศาสนา ในประเด็นต่อไปนี้

2.4.1 หลักความเชื่อ มนุษย์โดยทั่วไปมีความสัมพันธ์ต่อพฤติกรรมที่จะแสดงออกนั้นคือ “ความเชื่อ หรือศรัทธา” (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, 2561, หน้า 114-115.) ความเชื่อหรือศรัทธาที่ตั้งอยู่บนรากฐานของปัญญา มีหลักความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุและผล ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ศรัทธา 4 ประกอบด้วย กัมมสัทธา วิปากสัทธา กัมมัสสกาตาสัทธา ตถาคตโพธิสัทธา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, 2561, หน้า 428.) แต่ส่วนมากแล้วคนไม่ได้ยึดหลักศรัทธาดังกล่าว อาศัยหลักมโนคติขึ้นจากความรู้สึกในปัจจุบันขาดหลักที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ถึงแม้ว่าจะบอกว่า มีพระรัตนตรัยเป็นหลักยึดเหนี่ยวของจิตใจอยู่ แต่บางเรื่อง เช่น ในกรณี พระพุทธรูปอลตราแมน ซึ่งหมายถึง รูปสมมติ จากงานศิลปะดังกล่าว ทำให้เกิดความหม่นหมองใจอยากปกป้องสิทธิและเสรีภาพด้านความเชื่อของกลุ่มชาวพุทธ ก่อให้เกิดวิวาทะ ทั้งการฟ้องร้องด้านกฎหมายนำไปสู่ทางแตกแยกด้านความคิดเห็น ในฐานะที่พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่มีเหตุผล เพราะใช้ปัญญาเป็นที่ตั้ง ถึงเวลาแล้วหรือยังที่ชาวพุทธจะต้องใช้ความเชื่อด้วยปัญญา คือมีเหตุผล ด้วยการมองข้ามวัตถุนั้นเป็นเปลือกนอกของหลักคำสอน ทำศรัทธาในพระรัตนตรัย ในหลักกรรมของพระพุทธเจ้าให้มั่นคง โดยไม่หวังเอาพระพุทธรูปบังหน้าพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า จริงอยู่ว่า ศิลปะร่วมสมัย อาจบั่นทอนจิตใจ แต่ก็ควรยึดหลักพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งทางใจ พระพุทธศาสนานำคนเข้าหาเหตุผล เช่น กรรมและผลของกรรม ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์ เป็นต้น สอนให้คนใช้ปัญญามากกว่าที่จะใช้ความเชื่อ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลสังฆปริณายก ได้ตรัสว่า ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นผู้ชดววงประทีปส่องให้เห็นทางดำเนินพระธรรมเป็นทางดำเนิน พระสงฆ์เป็นผู้ที่ได้เดินนำไปในเบื้องต้น ส่วนการดำเนินไปในทางที่พระพุทธเจ้าส่องให้เห็นนั้น เป็นหน้าที่ของทุกคนที่จะต้องเดินเอง ตรงจุดนี้เองที่แสดงถึงคำสอนที่ว่า “ตนเป็นที่พึ่งของตน” (สมเด็จพระสังฆราช, 2540, หน้า 7)

2.4.2 การสอนไม่ให้ยึดติด หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาสอนไม่ให้ยึดมั่นถือมั่น ในโลกปัจจุบัน มีการสร้างศิลปะที่เกี่ยวกับศาสนาเปลี่ยนไป ซึ่งส่งผลต่อความรู้สึกชาวพุทธที่ยึดในศิลปะทางพระพุทธศาสนาเช่นกัน การบูชาในพระพุทธศาสนาประกอบด้วย 2 ประการ คือ ปฏิบัติบูชาและอามิสบูชา ซึ่งเป็นที่แน่นอนอยู่ว่า พระพุทธเจ้าเองทรงเน้นในเรื่องของการปฏิบัติบูชา คือ การบูชาด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอน (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, 2561, หน้า 68) ในส่วนการอามิสบูชา นั้น ก็จะมีชาวพุทธผู้ที่มีกำลังทรัพย์ในสร้างวัดวาอาราม หรือพุทธสถานในที่ต่าง ๆ ตามค่านิยมของตัวเอง ซึ่งผู้คนเหล่านี้อาจจะไม่ต้องปฏิบัติธรรมหรือถือศีลตามหลักข้อแรก ทำให้มุมมองเรื่องความเป็นเจ้าของเรื่องวัตถุอามิส เช่น วัดพระพุทธรูป หรือศาสนสถาน กลายเป็นความยึดติดไปในที่สุด การศรัทธาในศาสนาที่ไม่สอดคล้องกับคำสอน คือ ความรู้เปลี่ยน ความเชื่อเปลี่ยน ไม่ได้หมายความว่า จะเปลี่ยนแปลงหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า เช่นเดียวกับภาพวาดพระพุทธรูปอลตราแมนเป็นการลบหลู่ดูหมิ่นพระพุทธเจ้า เป็นการทำลายศรัทธาในพุทธศาสนา เมื่อมีศรัทธาในศาสนาหรือมีศรัทธาในพระพุทธเจ้า ในฐานะชาวพุทธเราควรปฏิบัติเช่นใด ตามหลักพุทธศาสนาสอนแสดงออกซึ่งความศรัทธาหรือการบูชาที่มีค่าควรแก่การสรรเสริญที่พระพุทธเจ้าได้สอนไว้คือ

การปฏิบัติบูชา การปฏิบัติบูชาดังกล่าวหาได้หมายถึงปฏิบัติตามที่แต่ละคนจะนึกคิดเอาเอง หรือหาได้หมายถึง การปฏิบัติบนพื้นฐานของขนบจารีตของสังคมที่ตนคุ้นเคย หากแต่เป็นการปฏิบัติที่สอดคล้องสัมพันธ์กับสาระ พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นสำคัญ นั่นคือละชั่ว ทำความดี ทำจิตใจให้ผ่องใส ซึ่งเป็นแก่นสารของ พระพุทธศาสนา เราไม่ควรมองรูปลักษณ์ภายนอกว่าไม่สวยงาม ไม่ถูกใจ ไม่ใช่ลักษณะของพระพุทธเจ้า จนลืม ไปว่าผู้ที่ยึดวัตถุเป็นแก่นสารสำคัญกลับมองข้ามงานศิลปะไป

3. มุมมองของผู้เขียน

3.1 เจตนากับงานศิลปะ จากกรณีดังกล่าวนี้ การกระทำของนักศิลปะ ผู้วาดภาพนั้น มี

เจตนาวาดภาพอย่างไร จากการศึกษางานศิลปะด้านพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นรูปเหมือน หรือภาพวาดจิตรกรรมฝาผนัง ก็ให้เห็นส่วนใหญ่นั้น เกิดจากการวาดภาพหรือปั้นรูปเหมือนจากพระไตรปิฎก บ้าง จากชาดกบ้าง จากวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาบ้าง โดยนักศิลปะส่วนมาก มีความรู้ในด้านนี้ หรือมี ผู้ออกแบบจินตนาการตามความคิดจากบริบทสังคม จากที่ดูเจตนาของนักศิลปะทั้งหลายนั้น ก็ได้สร้างงานที่มี คุณค่าสุนทรีย์และทางจิตใจ ซึ่งเป็นผลประโยชน์ที่ดีต่อผู้พบเห็น ในขณะที่ภาพวาดพระพุทธรูปปางอุลตร้า แมน (ปางมารวิชัย) นั้น จากที่เห็นแล้ว ก็มีสี่สัณฐาน เป็นงานที่มีความคิดสร้างสรรค์ไปในทางศิลปะที่ผู้วาดสื่อ ว่า พระพุทธเจ้าเป็นยอดมนุษย์ ทรงมีขันติ คือความอดทนในการบำเพ็ญธรรม จนได้บรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิ ญาณ โดยลงสีเส้นสดสวย คือมองแล้วไม่ต่างจากภาพการ์ตูนที่แสดงถึงความใสซื่อของผู้วาด แต่ภาพ นอกเหนือจากนั้น ซึ่งไม่ใช่เป็นอิริยาบถของพระพุทธเจ้าตามบุรุษลักษณะ กลับกลายเป็นภาพหมิ่นศาสนาไป ที่ จริ่งการวาดภาพ ในมุมมองของผู้ศึกษา ไม่คิดว่าจะเป็นการหมิ่นศาสนาอะไร หากนักศิลปะวาดไปในลักษณะที่ เป็นเนื้อเรื่องหรือภาพการ์ตูน ซึ่งอยู่ในเนื้อหาหรือเนื้อเรื่องใดเรื่องหนึ่งในธรรมบท หรือชาดก อาจจะออกมา ดีกว่าที่วาดภาพในอิริยาบถที่มีการแปลงกายปราบมารในท่าต่าง ๆ เป็นต้น จากภาพเหล่านั้น สื่อเจตนาอะไร โดยยกคำพุทธพจน์ที่ว่า เจตนาหํ ภิกขเว กัมมํ วทามิ "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็น "กรรม" หรือ เราจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่ากรรมเป็นเครื่องสื่อเจตนา (พระพรหมคุณาภรณ์, 2551, หน้า 240) ซึ่งพระพุทธ องค์ทรงอธิบายว่าการกระทำทุกอย่างนั้น ย่อมมีเจตนาเป็นที่ตั้ง ดังพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เจตนา นั้น มีอยู่” พระไตรปิฎก อรรถกถาภาษา ไทย (คัมภีร์อรรถกถา มโนรลปุณฺณี อังคุตรนิกาย ปัญจก-เอกาทสกนิบาต, 2560: ข้อ 14 หน้า 63-57) ซึ่งจะกล่าวถึงเจตนาในเรื่องต่อไป

3.2 เจตนากับการสร้างสรรคงานศิลปะ

การมีเจตนาหรือจินตนาการที่จะสร้างสรรค์ผลงานต่าง ๆ ขึ้นมาโดยชิ้นงานนั้นจะต้องมี ความหมาย มีคำอธิบายในเนื้อหาของการสร้างสรรค์งานศิลปะอยู่ในตัว นั่นหมายความว่า "งานศิลปะทุกชิ้น เกิดมาจาก "เจตนา" ของศิลปินที่ต้องการสื่อถึงงานของตนเองต่อสังคมอย่างโน้นเอง ดังนั้น งานศิลปะจะต้อง มี "เจตนา" หรือ เจตจำนง" อย่างชัดเจนไม่ว่าศิลปะชิ้นนั้น ๆ จะสื่อถึงแนวคิดในด้านใดก็ตาม คือ (1) ศาสนา (2) สังคมและการเมือง เป็นต้น ตัวอย่างที่เคยเกิดมาแล้วเมื่อหลายปีก่อนก็คือ "ภาพศิลปะ ที่มีชื่อว่า "ภิกษุ สันดานกา" ของศิลปินท่านหนึ่ง ซึ่งถูกสังคมโดยเฉพาะพระสงฆ์นั้นออกมาวิพากษ์วิจารณ์กันมาก เพราะภาพ กระบอบต่อ "ภาพลักษณะของพระสงฆ์อย่างรุนแรง" ซึ่งศิลปินหรือจิตรกรที่วาดท่านก็ยอมรับชัดเจนว่าท่านมี

เจตนาที่จะสะท้อนภาพลักษณ์ของพระสงฆ์อย่างเดียวกันว่า พระสงฆ์บางส่วนยุคนี้ทำตัวแบบนี้จริง ๆ แสดงให้เห็นว่าการวาดภาพนั้นยอมรับถึงการมีอยู่จริง และเป็นเจตนาของการวาดอย่างชัดเจน ผลงานของนักศิลปะ "พระพุทธรูปอุลตร้าแมน" นี่ก็เป็นอีกผลงานหนึ่งที่ "เป็นศิลปะที่มีเจตนาชัดเจน" ที่ต้องการสื่อให้สังคมเห็นถึง "ความแปลกใหม่ที่มีขึ้นในทางศาสนากับศิลปะ" เป็นงานประเภทศิลปะร่วมสมัยที่เน้นความกลมกลืนของศิลปะกับสังคมร่วมสมัยให้มากที่สุด แต่ในลักษณะเจตนา ผู้ศึกษามองว่า 1) การจะแสดงความเห็นผ่านสื่อศิลปะในทางศาสนานั้น "ย่อมมีข้อจำกัด" อยู่พอสมควร เพราะในเรื่องศาสนามี "ความเชื่อ และความเหมาะสม" กันอยู่" ซึ่งผู้ที่จะแสดงความเห็นดังกล่าวต้องคำนึงถึงและให้ความสำคัญค่อนข้างมาก 2) ศิลปะเพื่อศาสนานั้นย่อมเกิดจากเจตนาที่มุ่งเน้นเพื่อการทำให้เกิดศรัทธาเป็นสำคัญ ผู้วาดหรือนักศิลปะจะลืมไปว่า ศิลปะทั่วไปกับศิลปะทางศาสนานั้นมีความแตกต่างกันพอสมควร ดังนั้น การที่จะสร้างสรรค์งานศิลปะทางด้านศาสนา ผู้วาดจะต้องใส่ใจในรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ให้มาก

3.3 ความรับผิดชอบต่องานศิลปะที่จะต้องรับผิดชอบต่อสังคม

หลักศีลธรรมจริยธรรม จรรยาบรรณ จึงมักพบเห็นเสมอ ถึงการเรียกร้อง การแสวงหาและความต้องการที่เกิดขึ้นในงานศิลปกรรม โดยเฉพาะเสรีภาพในการสร้างสรรค์ศิลปกรรม เรื่องของสามัญสำนึกหรือเรื่องของเจตนาที่เป็นกุศโลบายต่อพระศาสนา ถึงแม้ว่า ภาพที่จะออกมาล้อเลียน ซึ่งเป็นผลหวังดีต่อพระศาสนา เพื่อให้บุคคลที่นับถือได้เห็นบริบทสังคมว่า อยู่อย่างไร สะท้อนถึงปัญหาหรือแนวคิดที่สร้างสรรค์ออกมาให้เห็น ซึ่งไม่จำเป็นว่าภาพที่ออกมานั้น จะสะท้อนด้านมืดหรือสว่าง แต่หากว่า สังคมยอมรับกับผลงานและสภาพความเป็นอยู่ได้ แต่ผู้วาดหรือนักศิลปะสามารถยอมรับงานที่จะแสดงต่อสังคมได้ ดังในงานศิลปะทางศาสนาของผู้วาดพระพุทธรูปอุลตร้าแมนนี้ มุ่งให้เกิดการนำไปใช้ในทางศาสนาอย่างไร เพราะงานที่เกี่ยวข้องกับศาสนา โดยมากจะถูกนำไปใช้หรือสื่อให้เห็นถึงคำสอนและวัฒนธรรมทางศาสนามากกว่าที่จะนำมาใช้เพื่อการจัดแสดงอย่างเดียว ซึ่งศิลปะที่ถูกนำมาใช้ในทางศาสนานั้นก็เป็นไปในแนวทางของการเสริมสร้าง (1) ความรู้ความเข้าใจในพระศาสนาและ (2) มุ่งถึงภาพลักษณ์ที่บ่งถึงความเชื่อศรัทธาในศาสนามากกว่าสิ่งอื่นใด และความศรัทธาที่ว่านั่นก็เป็นศรัทธาที่ก่อให้เกิดประโยชน์กับ "คนหมู่มาก" ไม่ได้มุ่งหมายถึง "ความศรัทธาของตนเองหรือกลุ่มของตนเองเป็นสำคัญ การวิพากษ์วิจารณ์งานศิลปะที่เป็นชนบโราณ หรือการต่อยอดผลงานประเภทนี้ ต้องมีความระมัดระวัง เนื่องจากเป็นงานศิลปะที่หลายคนเคารพบูชา โดยศิลปินควรใช้ทักษะทางศิลปะมาจัดการรูปทรงให้ผสานกลมกลืน และนำเสนอแนวคิดของตัวเองออกมาอย่างแยบยล มีกาลเทศะ

ขณะเดียวกันก็ควรจะให้ความสำคัญกับทัศนคติของสังคมด้วย ดังนั้น การสร้างสรรค์งานศิลปะเพื่อศาสนา ผู้สร้างจะต้องมีความรับผิดชอบต่อสังคมด้วย คือ (1) รับผิดชอบต่อตัวเนื้อหาของศาสนาที่คือคำสอนของศาสนา (2) รับผิดชอบต่อสังคมที่เป็นศาสนิกของศาสนานั้น ๆ ด้วยไม่ใช่ว่าสักแต่สร้างสรรค์แต่ขาดความรับผิดชอบต่ออาจจะส่งผลกระทบต่อคนหมู่มากได้ "ความรับผิดชอบ" ที่ว่านี้ ใครบ้างที่จะต้องรับผิดชอบ ในการนำเสนอภาพพระพุทธรูปอุลตร้าแมนนี้คนที่รับผิดชอบก็คือ (1) จิตรกรผู้วาดภาพ ในฐานะที่เป็นคนสร้างงาน (2) คนจัดที่เป็นต้นสังกัดของผู้วาด เช่น ครูสอน อาจารย์หรือตัวสถาบัน ที่ไม่คัดกรองก่อนนำเสนอ แน่นอนว่างานศิลปะ มักจะมาพร้อมกับคำว่า เสรีภาพ แต่ เสรีภาพที่ว่านั้น ต้องมาพร้อมกับความรับผิดชอบที่จะมีผลต่อสังคม

ด้วย เพราะวาสติเสรีภาพนั้น ย่อมมีจำกัดเช่นกัน โดยไม่ใช้เสรีภาพเบียดบังผู้อื่น โดยเฉพาะการแสดงออกด้านศาสนา ซึ่งเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน แม้บุคคลผู้อยู่ร่วมศาสนาเดียวกัน ก็ควรระวังในเรื่องการแสดงออก หากไม่ระวังอาจจะก่อความเสียหายแก่คนหมู่มากได้ ดังนั้น การที่จะเป็นนักศิลปะ ก็ควรมีหลักศีลธรรมจริยธรรมและจรรยาบรรณของอาชีพตนเอง ดังที่ปรากฏในมงคลสูตรที่ว่าด้วย สิบปณจ ความมีศิลปะวิทยา (มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม 1-5, 2540: ข้อ 1 หน้า 178) คือ ผู้ที่มีความรู้อันประณีต เชี่ยวชาญด้านศิลปกรรมหัตถกรรมในการสร้างสรรค์ผลงาน วินโย จ สุลิกขิตโต คือ ความเป็นผู้มีระเบียบวินัยดี (มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม 1-5, 2540: ข้อ 1 หน้า 178) หมายถึงผู้ที่ได้ศึกษาข้อปฏิบัติหรือสิ่งที่ควรทำ โดยศึกษาเป็นอย่างดีแล้วนำไปประพฤติปฏิบัติ ซึ่งมงคลทั้ง 2 สูตรนี้ นำมาเป็นจรรยาบรรณของนักศิลปะได้ เพราะนำมาซึ่งความเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและผู้อื่น

บทสรุป

การตีความด้านพุทธศิลป์ในมุมมองของชาวพุทธ: กรณีศึกษาพุทธรูปอุลตร้าแมน หลักสำคัญของเนื้อหาได้เน้นถึงสิทธิและเสรีภาพการแสดงออกถึงงานศิลปะด้านพุทธศิลป์ จริงอยู่ว่า พระพุทธรูปในฐานะที่สัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธรูปที่ชาวพุทธโดยมากให้ความเคารพนับถือด้วยการกราบไหว้บูชา แต่ในกรณีพุทธรูปอุลตร้าแมนที่เป็นงานพุทธศิลป์ร่วมสมัยนี้ ได้วาดขึ้นเพื่อแสดงถึงจินตนาการของผู้วาด โดยมีได้เจตนาหลบหลู่แต่อย่างใดแต่มีชาวพุทธทั้งที่เห็นด้วยกับงานศิลปะ และไม่เห็นด้วย โดยมองว่าเป็นภาพที่ไม่เหมาะสม ซึ่งผู้ศึกษาได้ให้มุมมองเกี่ยวกับกรณีดังกล่าวแล้ว โดยไม่ได้ชี้ถูกหรือผิดแต่ประการใด แต่ให้มองเป็นกลางทั้งสองฝ่าย โดยให้ชาวพุทธได้มองเห็นความเป็นจริงจากวัตถุที่สร้างขึ้นว่าเป็น พุทธศิลป์ หรือ โมหศิลป์ จากกรณีพุทธรูปปางอุลตร้าแมนได้แสดงถึงรากฐานของมนุษย์ในการสร้างสรรค์งานศิลปะแต่ในอดีต ล้วนแล้วแต่รับใช้ความเชื่อทางศาสนาและลัทธิต่างๆ ที่ยึดเหนี่ยวจิตใจมนุษย์ให้สูงขึ้นทั้งสิ้น เส้นทางของความคิดสร้างสรรค์ในการทำงานศิลปะ จะเดินทางไปในทิศทางเดียวกับศาสนา สะท้อนความคิดความรู้สึกรู้สึกของผู้ทำงานและขัดเกลาให้มีจิตใจที่ละเอียดอ่อน รับผิดชอบ ความรู้สึกด้านคุณธรรม จริยธรรม แต่อาจแตกต่างกันตรงที่วิธีการนำเสนอที่แตกต่างกันออกไป การสร้างสรรค์งานศิลปะ และจินตนาการต่างๆ จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อ ต้องเปิดใจกว้างทั้งผู้เรียนและผู้สอน โดยเฉพาะผู้สอน ต้องเปิดใจกว้างและสามารถยอมรับความคิดและรูปแบบของงานศิลปะใหม่ ๆ ได้ตลอดเวลา เพราะความคิดและการทำงานศิลปะไม่เคยหยุดนิ่ง ศิลปะจะเป็นปัจจุบันเสมอ งานศิลปะที่แสดงต่อในที่สาธารณะจำเป็นต้องมีประโยชน์ คือ ประโยชน์ส่วนตน หมายถึง ภาพศิลปะที่วาดออกมาแล้วดูดีมีค่า และประโยชน์ส่วนรวม หมายถึง การมองเห็นคุณค่าของภาพศิลปะทางด้านจิตใจ ซึ่งประโยชน์ทั้งสองนี้ เป็นคุณค่าทั้งภายในและภายนอก งานศิลปะย่อมมีประโยชน์ทั้งส่วนตนและส่วนรวม อีกทั้งยังเป็นงานสุนทรียภาพที่ทำให้เกิดความระลึกนึกถึงคุณของพระพุทธรูปอันเป็นเคารพของพุทธศาสนิกชนต่อไป

เอกสารอ้างอิง

1. หนังสือ

ประภัสสร ชูวิเชียร. (2554). **มหาเจดีย์สยาม**. กรุงเทพมหานคร: มิวเซียมเพรส.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2551). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: เอส.อาร์.พรีนติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (2540). **มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม 1-5**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (2560). มาตรา 31 หมวด 3 เรื่อง สิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทย. กรุงเทพมหานคร.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2554). **พระพุทธรูปสำคัญและพุทธศิลป์ในดินแดนไทย**. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ. สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลสังฆปริณายก (2540). **ต้นเป็นที่พึ่งแห่งตน ความเชื่ออันตรงต่อหลักพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2561). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 33. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2561). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 40. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต.

อินทราวุธ ผาสุก และวรนัย พงศาธาการ. (2554). **อัฟกานิสถานแหล่งผลิตพระพุทธรูปองค์แรกในโลก**. ในสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน.

2. วิทยานิพนธ์

รียา เด็ดขาด. (2546). **เสรีภาพในการถือศาสนาและการเผยแพร่ศาสนาตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย**. วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

3. สื่ออิเล็กทรอนิกส์

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. พระอุลตร้าแมน กับคำถาม ศิลปินแสดงออกได้แค่ไหน? ศาสนานิยมยอมรับได้เพียงใด? เข้าถึงได้จากเว็บไซต์ศิลปวัฒนธรรม: https://www.silpa-mag.com/culture/article_38439 วันที่สืบค้น 10 เมษายน 2564.